

Արտաշես ԲՈՅԱԶՅԱՆ

*ՀՄԽՀ ԲՆԱԿՉՈՒԹՅԱՆ ՍՈՑԻԱԼԱԿԱՆ ԿԱԶՄԻ
ՓՈՓՈԽՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ XXդ. ԱՌԱՋԻՆ ՔԱՌՈՐԴԻՆ
(Ալեքսանդրապոլ-Լենինականի գավառի օրինակով)*

Հայտնի է, որ հասարակության դասային շերտավորումն արտահայտվում է տնտեսական, ազգակցական, ընկերավարական, կրոնական, քաղաքական և հասարակական այլ հարաբերությունների բնույթով:

Կապիտալիզմի զարգացումն Արևելյան Հայաստանում, այդ թվում՝ Ալեքսանդրապոլի գավառում, էական փոփոխություններ է մտցնում ազգաբնակչության, մասնավորապես հայերի սոցիալական կազմում: Գավառի աշխատունակ բնակչության ընդհանուր թվում առաջին հերթին ավելացավ առևտրականների և արհեստավորների, մասամբ բանվորների տեսակարար կշիռը: Արտադրահարաբերությունների բարդացումը, բնամթերայինից աստիճանական անցումն ապրանքայինի հանգեցնում են գյուղացիների և քաղաքացիների կենցաղավարման տարբերության մեծացմանը: Տեղի է ունենում ազգային բուրժուազիայի և բանվոր դասակարգի ձևավորում, որ մինչ այդ գոյություն ուներ: 1897թ. առաջին համառուսական մարդահամարի տվյալներով՝ Երևանի նահանգի բնակչության ընդհանուր թվաքանակի մեջ գյուղատնտեսական բնակչության տեսակարար կշիռը կազմել է 87,4%, առևտրաարդյունաբերական բնակչությանը՝ 8%, իսկ պետական աստիճանավորների, հոգևորականների և ոչ արտադրողական այլ բնակչությանը՝ 4,6%: Արդեն 1913թ. նահանգում գյուղատնտեսական բնակչության տեսակարար կշիռը նվազելով հասնում է 80%-ի¹:

Դեռ նախքան կապիտալիստական արտադրահարաբերությունների զարգացման շեմին Ալեքսանդրապոլի գավառն ուրբանիզացման ցածր մակարդակից անցել էր միջինի²: XIXդ. վերջին գավառի ամբողջ բնակչության 18,5%-ը բնակվում էր Ալեքսանդրապոլ քաղաքում, իսկ 1914թ.՝ 23,2%-ը: Արժե հիշատակել, որ 1897թ. Երևանի նահանգի քաղաքային բնակչության շուրջ 45%-ը և 1914թ.՝ 49,3%-ը բնակվել են Ալեքսանդրապոլ քաղաքում: Ալեքսանդրապոլ-Լենինականի գավառը գյուղատնտեսական շրջան էր: Դրանով պայմանավորված՝ բնակչության

---

¹ Ադոնց Մ., Հայաստանի ժողովրդական տնտեսությունը և հայ տնտեսագիտական միտքը 20-րդ դարի սկզբին, Եր., 1968, էջ 273:

² Եթե որևէ երկրի բնակչության մինչև 20%-ն է բնակվում քաղաքներում, ուրբանիզացման մակարդակը ցածր է, 20-50%-ի դեպքում՝ միջին, 50-70%-ի դեպքում՝ բարձր և 70%-ը ավելի բարձր:

սոցիալ-դասային հարաբերությունները որոշվել են հողի նկատմամբ սեփականության ձևերով:

Երևանի նահանգում, այդ թվում՝ Ալեքսանդրապոլի գավառում, ստոլիպինյան ագրարային ռեֆորմների արդյունքում մեծ թվով գյուղացիներ դարձան մշակովի հողերի սեփականատերեր, ինչն էլ, բնականաբար, հանգեցրեց գյուղական բնակչության սոցիալական կազմի փոփոխությանը: Կապիտալիզմի զարգացման սկզբնական շրջանում հայ գյուղը կարճ ժամանակամիջոցում վերափոխվում և անճանաչելի է դառնում: Փոխվում են տնտեսական հարաբերությունները, մարդկանց նիստ ու կացը, ընտանեկան և ազգակցական կապերը: Քայքայվում ավատատիրական գյուղը և խորանում է գյուղացիների դասային շերտավորվումը՝ ունևորների, միջակների և չքավորների: Ալեքսանդրապոլի գավառում կապիտալիստական արտադրահարաբերությունների պայմաններում աղքատացած գյուղացին զրկվում է սեփական հողակտոր ունենալու հնարավորությունից: Իսկ եղած հողակտորն էլ, սեփական միջոցներով մշակել չկարողանալով, հանձնում է հարուստ կամ ունևոր գյուղացուն պարտքի դիմաց՝ համալրելով բատրակների սոցիալական դասը³:

Ալեքսանդրապոլի գավառի գյուղաբնակների ճնշող մեծամասնությունը պետական գյուղացիներ էին⁴, իսկ ունևոր գյուղացիների խավը նիստուկացով և հասարակական կենցաղով առավել մոտ էր քաղաքային բնակչությանը: Վերջինս գյուղերում ուներ մշակովի հողեր, սակայն երկրագործության փոխարեն նախընտրում էր զբաղվել առևտրով, արհեստներով ու պաշտոնավարությամբ, իսկ իրենց պատկանող հողերի մշակումը թողնելով հիմնականում գյուղում բնակվող ազգակիցներին և հարազատներին: Գավառում արտոնյալ դասի այլ խմբերից առանձնակի դիրք ունեին պետական պաշտոնյաները, հոգևորականները, ոչ տոհմիկ ազնվականները և վաճառականները, որոնք սովորաբար բնակվում էին Ալեքսանդրապոլում, իսկ հոգևորականների մի զգալի մասը՝ նաև գյուղում: Ոչ տոհմիկ ազնվականների մեջ մեծ թիվ էին կազմում պետական պաշտոնյաները և ռուս զինվորականները⁵:

Հաջորդը մտավորականների դասն էր, որի մեջ մեծ թիվ էին կազմում ուսուցիչները և մանր վաճառականները: Ըստ Գ. Կիրակոսյանի՝ կապիտալիստական հասարակությունում մտավորականությունը տեղ է գրավում բուրժուազիայի և պրոլետարիատի միջակայքում՝ միջին դասերում, մանր բուրժուազիայի հետ,

³ Բատրակը վարձավճարով աշխատող գյուղացին է, որը չունի սեփական հողակտոր: Նրանց զգալի մասը, զրկվելով հողակտորից, մեկնում է նոր զարգացող արդյունաբերական քաղաքներ (հիմնականում Բաքու և Թիֆլիս) կամ դառնում բանվորներ, արհեստավորներ, մանր առևտրականներ և այլն:

⁴ Պետական գյուղացիները չունեին սեփական հողակտորներ և պետության վարձավճարով մշակում էին հողը:

⁵ Համբարյան Ա., Արևելյան Հայաստանի արտոնյալ թվաքանակն ու ազգային կազմը XIXդ. երկրորդ կեսին, Լրաբեր հասարակական գիտությունների, N 6, էջ 46:

Այն անվանում էին «նոր միջին դաս»⁶: Հայ մտավոր հիմնական ներուժը ի տարբերություն վրացականի, ձևավորվել է ոչ թե Երևանի նահանգում, այլ նրա սահմաններից դուրս՝ Թիֆլիսում, Բաքվում, Մոսկվայում, Սանկտ Պետերբուրգում և այլ քաղաքներում: 1897թ. առաջին համառուսական մարդահամարի տվյալների համաձայն՝ Արևելյան Հայաստանում մտավորականության 6875 է, որը կազմել է տարածաշրջանի ամբողջ բնակչության 0,4 և ինքնագործ բնակչության՝ 2,7%-ը⁷: Ինչպես ամենուր, այնպես էլ Ալեքսանդրապոլի գավառի մտավորականությունն իր սոցիալական կազմով միատարր չէր, համալրվում էր տարբեր դասակարգերից, որի հետևանքով էլ հասարակության սոցիալական կառուցվածքի փոփոխությունները համապատասխան վերափոխումներ էին առաջացնում մտավորականության կազմում:

XXդ. սկզբին Երևանի նահանգում բանվոր դասակարգը, որպես այդպիսին, դեռևս ձևավորված չէր: Այսպես, տարածաշրջանում բանվորները կազմել են աշխատունակ բնակչության շուրջ 2%-ը, որոնց կեսը զբաղված է եղել Ալավերդու և Ղափանի պղնձարդյունաբերական ձեռնարկություններում⁸: Ալեքսանդրապոլի գավառի կաշվի 4, օձառի 2 արհեստանոցներում, 118 այրադաշտներում և աղյուսի հինգ գործարաններում աշխատող բանվորների թիվը չի գերազանցել 300-ը⁹: Ալեքսանդրապոլի բանվոր դասակարգի ձևավորման համար կարևոր գործոն էր երկաթուղային դեպոյի կառուցումը: Գավառի բուրժուազիան ձևավորվեց պետական պաշտոնյաններից, խոշոր վաճառականներից, ոչ տոհմիկ ազնվականներից և խոշոր հողատերերից:

Ի դեպ, խորհրդային իշխանության առաջին տարիներին հասարակությունը նույնպես բաժանվեց արտոնյալ (չքավոր և միջակ գյուղացիներ, բանվորներ, մտավորականներ, կոմունիստներ և այլք, որոնք ունեցել են հարկային, աշխատանքի ընդունվելու, ուսում ստանալու արտոնություններ) և ոչ արտոնյալ դասերի (կուլակներ, վաճառականներ, մենատնտեսներ և այլք, որոնք չեն ունեցել հարկային, սոցիալական արտոնություններ, դեռ ավելին՝ նրանց արգելվել է զբաղեցնել պետական բարձր պաշտոններ): Այսինքն՝ նրանք, ովքեր նախախորհրդային տարիներին արտոնյալ էին, խորհրդային տարիներին դարձան ոչ արտոնյալ և հակառակը՝ չքավոր գյուղացիները, բանվորները և կոմունիստները ստացան արտոնյալ կարգավիճակ:

Հայտնի է, որ բնակչության սոցիալական կազմը էապես փոփոխվում է բնական և հասարակական գործոններով պայմանավորված: Լեռնային տեղանքի պատճառով՝ գյուղատնտեսությունն ունի զարգացման սահմանափակ հնարավոր-

⁶ Գիրակոսյան Գ., Մտավորականության կազմն ու թվաքանակը Արևելյան Հայաստանում XIXդ. 80-90-ական թվականներին, ԼՀԳ, Եր., 2010, էջ 118:

⁷ Գիրակոսյան Գ., Մտավորականության կազմն ու թվաքանակը Արևելյան Հայաստանում XIXդ. 80-90-ական թվականներին, ԼՀԳ, Եր., 2010թ. էջ 117:

⁸ Արոնց Մ., Հայաստանի ժողովրդական տնտեսությունը և հայ տնտեսագիտական միտքը 20-րդ դարի սկզբին, Եր., 1968թ., էջ 285:

⁹ Հարությունյան Պ., Հայաստանի բանվոր դասակարգի դրությունը 1900-1914թթ., ԼՀԳ, 1982թ. N3, էջ6:

րություններ, իսկ արդյունաբերության զարգացումը պայմանավորված է հումքային բազայի առկայությամբ և ուրբանիզացման մակարդակով: Հասարակական գործոններով է բացատրվում աշխատուժի քանակական, որակական և արտադրված արդյունաբերական ապրանքների սպառման մեծ շուկայի առկայությունը: Այդ առումով բացառություն չպետք է լիներ նաև խորհրդային կարգերի հաստատման հետևանքով առաջացած միջավայրը: Հայաստանի ՄԽՀ-ում 1920-ական թվականներին փոխվեց բնակչության դասային և դասակարգային բաժանման մեթոդաբանությունը: Խորհրդային իշխանությունների ակտիվ սոցիալ-տնտեսական քաղաքականության արդյունքում կարճ ժամանակահատվածում փոխվեցին երկրի, այդ թվում՝ Լենինականի¹⁰ գավառի բնակչության սոցիալական կազմը և կառուցվածքը: Կապիտալիստական ագրարային տնտեսական հարաբերություններից անցում կատարվեց սոցիալիստական արդյունաբերական տնտեսահարաբերությունների: Ազգային բուրժուազիային, չքավոր, միջակ և հարուստ գյուղացիությանը, առևտրականներին, արհեստավորներին փոխարինեցին բանվորները, կոլտնտեսականները և ծառայողները: Սոցիալական քաղաքականությունը հանրապետությունում իրականացվում էր դեռևս դպրոցից: Ուսումնական հաստատություններում գործող աշակերտական կոոպերատիվները, փոխօգնության, ուսուցչական կոմիտեները և պիոներական կազմակերպությունները միտված էին ձևավորելու նոր, խորհրդային անհատ՝ որպես սոցիալիստական հասարակության անդամ¹¹: Գործել են «լիկկայանները» (անգրագիտության վերացման կենտրոններ), որոնք ակտիվ աշխատանք էին տանում ավագ սերնդի անգրագիտության վերացման ուղղությամբ: Լենինականի գավառի ամեն մի գավառակում գործում էին խրճիթ-ընթերցարաններ: Բնականաբար, կրթական ակտիվ քաղաքականությունը բարձրացնելու էր աշխատունակ բնակչության մասնագիտական որակավորումը ու նախադրյալներ էր ստեղծելու սոցիալական նոր խմբերի՝ մտավորականների, սոցիալիստական բանվոր դասակարգի ու կոլտնտեսականների ձևավորման համար:

Խորհրդային իշխանավարման առաջին տարիներին հասարակության դասային բաժանման հիմքում եղել են մասնագիտությունը և զբաղվածության ոլորտը: Եկամուտը և ունեցվածքային կարողությունները երկրորդական պլան են մղվել: Զբաղվածության ոլորտը ցույց է տվել, թե անհատը սոցիալական ո՞ր խմբին է պատկանել: Այսպես, 1920-ական թվականներին Հայաստանի ՄԽՀ կենտրոնական վիճակագրական վարչության կողմից հասարակությունը բաժանվել է հետևյալ հիմնական դասակարգերի՝ գյուղացիներ, բանվորներ, ծառայողներ՝ հետևյալ ենթախմբերով՝ ազատ մասնագիտություն ունեցողներ, վարձու աշխատանքը շահագործող գործատերեր, ընտանիքին օգնող անդամներով գործատերեր և արտելի անդամներ, միայնակներ, զբաղմունք չունեցողներ և գործազուրկներ¹²: Զբաղմունք ունեցողներ համարվել են աշխատանք ունեցողները, անհատ

¹⁰ Ալեքսանդրապոլի գավառը 1924թ. անվանափոխվեց Լենինականի գավառի:

¹¹ ՀՍՍ Շիրակի տարածքային մասնաճյուղ(ՀՍՍ ՇՏՍ) ֆ.7, գ.16, գ1, թ.15:

¹² ՀՍՍ ՇՏՍ ֆ. 7, գ.42, գ1, թ.14:

ձեռնարկատերերը, գործատուները, վարձու աշխատողները և մենատնտեսները: Խորհրդային պաշտոնական վիճակագրությունը գրանցել է զբաղվածի աշխատանքային գործունեության ոլորտները (երկրագործություն, բանջարաբուծություն, անասնապահություն, ձկնորսություն, որսորդություն) ու մասնագիտությունը՝ կոշկակար, դերձակ, ուսուցիչ և այլն: Զբաղվածության ոլորտը ցույց է տվել նաև տվյալ անձի սոցիալական դրությունը: Այդ տեսակետից Հայաստանի ՄԽՀ կենտրոնական վիճակագրական վարչության դասակարգման մեջ տարբերակում են զբաղվածության 10 խմբեր.

1. *բանվորներ*. գլխավորապես ֆիզիկական աշխատանքով զբաղվողներ, որոնք անմիջական մասնակցություն ունեն նյութական բարիքների արտադրության գործում:
2. *ծառայողներ*. գլխավորապես մտավոր աշխատանքով զբաղվողներն են և ստեղծում են հոգևոր արժեքներ, մասնակցություն ունեն նաև նյութական արժեքների ստեղծմանը: Բանվորների և ծառայողների ընդհանրությունն այն է, որ համարվում են վարձու աշխատողներ:
3. *ազատ մասնագիտության տեր մարդիկ*. մտավոր աշխատանք են կատարում և չեն համարվում վարձու աշխատողներ:
4. *վարձու աշխատանքը շահագործող գործատերեր*. նրանք, ովքեր իրենց ենթակայության տակ ունեն բանվորներ և ծառայողներ:
5. *ընտանիքի անդամներով զբաղվող գործատերեր և արտելի անդամներ*. այն սեփականատերերն են, որոնք չունեն վարձու աշխատողներ և տնտեսական գործունեություն ծավալում են ընտանիքի անդամներով: Այդ խմբին են դասվում նաև արտելի անդամները, որոնք տվյալ դեպքում ունեն հատուկ կարգավիճակ, այսինքն՝ օգտվում էին ընտանիքի անդամների հետ սեփականության հավասարության իրավունքից, համարվում էին ընկերության անդամներ, օրինակ, առևտրականները, որոնցից յուրաքանչյուրը արտելի անդամներ էին:
6. *միայնակներ*. սրանք ինքնուրույն արտադրական միջոցների սեփականատեր գործատուներ են:
7. *ընտանեկան զբաղվածություն*. այդ խումբն իր գոյության միջոցներն ստանում էր ընտանեկան գործարարությունից: Խմբի ամդամները հիմնականում զբաղված են շինարարական աշխատանքներում, արհեստավորներ, դերձակներ, ջուլհակներ և այլ զբաղմունքի տեր մարդիկ են:
8. *Զբաղմունք չունեցող, սակայն եկամուտ ունեցող մարդկանց խումբ*. պետության խնամքի տակ գտնվող քաղաքացիներ: Այդ խմբի մեջ էին մտնում պատերազմի և աշխատանքի հաշմանդամները, թոշակատուները, մինչդպրոցականները, կալանվածները: Ի թիվս նրանց՝ նաև վարկատուները, անաշխատ եկամուտ ունեցողները, այսինքն՝ նրանք, ովքեր եկամուտ են ստանում հողի վարձակալությունից, արժեթղթերի առք ու վաճառքից, ինչպես նաև գողերը, մարմնավաճառները, գրբացները և զանազան բախտագուշակներ, մուրացկաններ ու ալիմենտով ապրողներ:

9. գործազուրկների խումբ. պետության խնամքի տակ գտնվող և աշխատանք փնտրողներ:

10. Բանակայիններ. խորհրդային բանակում ծառայողներ¹³:

Ալեքսանդրապոլ-Լենինականի գավառում 1920-ական թվականներին գյուղական բնակչության հիմնական մասը չքավորներն ու միջակներն էին: Նույն թվականներին սկիզբ առավ սոցիալիստական բանվոր դասակարգի կազմավորումը, որն իր բնությամբ էականորեն տարբերվել է կապիտալիստական բանվոր դասակարգից: Գավառի 433 արդյունաբերական և արհեստագործական ձեռնարկություններում աշխատող բանվորների թիվը 9866 էր: Քիչ չէր նաև գործազուրկների թիվը. 1927թ. այն կազմել է 1958 մարդ (1224 տղամարդ և 457 կին)¹⁴՝ գավառի աշխատունակ բնակչության 10%-ից ավելին: Լենինականի արհմիությունների գավառային խորհրդի տվյալներով՝ գործազուրկների թիվը 1928թ. հունվարին 1800 էր, փետրվարին՝ 2392, մարտին՝ 2468, ապրիլին՝ 2575, սեպտեմբերին՝ 1204 և դեկտեմբերին՝ 1756: Նրանցից 370-ը ստացել են գործազրկության նպաստ¹⁵: Գործազրկության վերացման գործընթացում կարևոր նշանակություն են ունեցել աշխատանքի բորսաները: 1923թ. ՀՄԽՀ Աշխատանքի և պաշտպանության խորհուրդը հաստատեց աշխատանքի բորսաների կանոնադրությունը: Ըստ կանոնադրության՝ արգելվել է աշխատանքի ընդունել առանց բորսաների կանոնադրության իմացության: Աշխատանքի առաջին բորսաները հիմնադրվել են Երևանում և Լենինականում:

Խորհրդային կարգերի հաստատումն աստիճանաբար բերեց հողերի, ընդերքի հարստության, արտադրության միջոցների աստիճանական ազգայնացմանը, ինչը հանգեցրեց ձեռնարկատերերի, արհեստավորների, հարուստների և մենաստնտեսների՝ որպես սոցիալական խմբի վերացմանը: Իշխանությունների կողմից վարվող սոցիալ-տնտեսական քաղաքականությունը միտում ուներ ավելի շատ թվով կանանց ներգրավելու հասարակական արտադրության ոլորտ: Սակայն 1920-ական թվականներին դարերով ձևավորված ընտանեկան սովորությունները, կանանց համար դեռևս լուրջ արգելքներ էին՝ մասնակցելու հասարակական, հատկապես վարչական աշխատանքներին¹⁶:

Ալեքսանդրապոլ-Լենինականի գավառում 1927թ. զինվորական հաշմանդամների թիվը 80-ն էր, որոնք բաժանվել են երեք կարգի, ըստ որի որոշվել է հաշմանդամության թոշակի և նպաստի չափը: Իսկ գավառի հաշմանդամներից՝ խուլ և համրերի թիվը 242 էր: Պետությունը նյութական աջակցություն է ցույց տվել նաև բնական աղետներից տուժածներին: Այսպես, Լենինականի 1926թ. երկրաշարժից տուժածներին կարմիր բանակայինների չքավոր ընտանիքներին, զինվորական հաշմանդամներին, կույրերին և համրերին, բացի դրամական օժանդակությունից,

¹³ ՀՄԽ ՀՍՄ ֆ. 7, գ. 42, գ1, թ. 14:

¹⁴ ՀՄԽ ՀՍՄ, ՀՄԽ Շիրակի տարածքային մասնաճյուղ ֆ. 7 գ. 16, գ1, թ. 24:

¹⁵ Գեղամյան Գ., Գործազրկության վերացումը Սովետական Հայաստանում (1920-1930թթ.), Լրաբեր հասարակական գիտությունների, Եր., 1975թ. էջ 40, 44:

¹⁶ ՀՄԽ ՀՍՄ ֆ. 7, գ. 16, գ1, թ. 36

ընդհանու առմամբ հատկացվել է 20,8 տոննա այլուր, բժշկական օգնություն, իսկ քաղաքացիական կոիվներին մասնակցած կարմիր բանակայինների ընտանիքներին՝ 645 ռուբլի, կույր կանանց՝ 651 ռուբլի, չքավոր ընտանիքներին՝ 2863 ռուբլի միանվագ օգնություն¹⁷: Խորհրդային Հայաստանի կառավարությունը ոչ զինվորական հաշմանդամներին նույնպես բաժանել է երեք խմբի: Գավառում 1927թ. առաջին խմբի հաշմանդամների թիվը չորսն է, երկրորդինը՝ 38, երրորդինը՝ 18¹⁸:

Գավառային իշխանությունների կողմից հատուկ հանձնարարություն է տրվել տեղական իշխանություններին առանձնակի ուշադրություն դարձնել բատրակների իրավատնտեսական խնդիրների հաջող լուծման և նրանց կենցաղի բարելավման գործին¹⁹: 1927թ. Լենինականի գավառի 545 չքավոր և բատրակ տնտեսություններ դարձան ՓՕԿ անդամներ²⁰: Արժե հիշատակել, որ նույն տարում գավառի տնտեսական ձեռնարկություններում աշխատողների թիվը 10340 է, որից 3445-ը՝ բատրակներ²¹: Դառնալով ՓՕԿ անդամներ՝ չքավոր քաղաքացիները և գյուղացիները ստացել են անվճար բժշկական օգնություն²²: Չքավորության հաղթահարման սոցիալական քաղաքականության բաղկացուցիչ մասն է կազմել կուլակից կախվածությունը վերացնելը, որի լավագույն միջոց է համարվել չքավորներին փոքր տոկոսադրույքով վարկերի տրամադրումը, ազատելով հարկերից²³: Իշխանությունը լրացուցիչ միջոցներ է հատկացրել անօթևան երեխաներին, կանանց և սղամարդկանց՝ նրանց տալով ապրուստի միջոցներ և աշխատանք²⁴:

Իրականացվող սոցիալական քաղաքականությունում կարևորվել է աշխատանքի տեսչության առկայությունը, որը զբաղվել է աշխատավորների հանգստի, արձակուրդի, աշխատանքային իրավունքների խախտման, բժշկական և այլ տեսակի ապահովագրական, արտադրական ձեռնարկությունների սանիտարա-հիգիենիկ իրավիճակին վերաբերող խնդիրներով²⁵: Լենինականի գավառում, մասնավորապես գյուղական բնակավայրերում սոցիալական քաղաքականությունը ներառել է նաև տնտեսական գործունեության ոլորտները: ՓՕԿ-ի միջոցով օգնություն է ցուցաբերվել չքավոր գյուղացիությանը (հատկացվել են լծկան անասուններ, կաթնատու խոշոր եղջերավոր անասուններ, սերմնացուներ, գյուղտեխնիկա)²⁶: 1927թ. Լենինականի գավառի 203 գյուղերից 189-ը (24248 տնտեսություններ՝ 59143 անդամով, որոնցից չքավորներ՝ 18136, միջակներ՝ 27892 և ունևորներ՝ 12929-ը) անդամակցել են ՓՕԿ-ին: Այդ կազմակերպությանը անդամավճար մուծողներն ազատվել են հարկերից: Սոցիալական քաղաքականության կարևոր

¹⁷ ՀՄՍ ՇՏՍ՝ ֆ.7, գ.16, ց1, թ.23:

¹⁸ ՀՄՍ ՇՏՍ՝ ֆ.7, գ.6, ց1, թ.96:

¹⁹ ՀՄՍ ՇՏՍ՝ ֆ.7, գ.16, ց1, թ.35:

²⁰ ՀՄՍ ՇՏՍ՝ ֆ.7, գ.6, ց1, թ.97:

²¹ ՀՄՍ ՇՏՍ՝ ֆ.7, գ.6, ց1, թ.102:

²² ՀՄՍ ՇՏՍ՝ ֆ.7, գ.6, ց1, թ.100:

²³ ՀՄՍ ՇՏՍ՝ Մուրադյան Գ., Գյուղատնտեսության սոցիալիստական վերակառուցումը
Էջմիածնի գավառում, ԼՀԳ, Եր., էջ 31 :

²⁴ ՀՄՍ ՇՏՍ՝ ֆ.7, գ.16, ց1, թ.39:

²⁵ ՀՄՍ ՇՏՍ՝ ֆ.7, գ.6, ց1, թ.102:

²⁶ ՀՄՍ ՇՏՍ՝ ֆ.7, գ.7, ց1, թ.107:

ուղղություններից է եղել բանվորներին բնակարանով ապահովելը: Ներկայացվող ժամանակահատվածում շեշտակի ավելացել է բանվորների թիվը: Այսպես, 1927թ. միայն Լենինականի մանվածքային գործարանում աշխատանքի են ընդունվել 3000 մարդ, որոնց թվում քիչ չէին որբանոցի աշխատունակ տարիք մուտք գործած սաները: Նրանց մի զգալի մասին բնակարանով ապահովելու համար Լենինականի գավգործկոմը (գավառային գործադիր կոմիտե) միջնորդել է ժողտնտիստրիի (ժողովրդական տնտեսության խորհուրդ) առաջ՝ մանվածքային գործարանին բնակչինարարության համար տրամադրել 150 հազար ռուբլի վարկի տեսքով²⁷:

Այսպիսով, XX դարի առաջին քառորդն աչքի ընկավ Արևելյան Հայաստանում, բնակչության անցիակական կազմի և իրադրության արմատական տեղաշարժերով՝ պայմանավորված առաջին հերթին հասարակարգային և տնտեսահարաբերությունների փոփոխություններով, որոնք կապիտալիստական կարճատև հարաբերությունները փոխարինեցին նորով՝ սոցիալիստականով:

ИЗМЕНЕНИЯ СОЦИАЛЬНОГО СОСТАВА НАСЕЛЕНИЯ

АРМ.ССР В ПЕРВОЙ ЧЕТВЕРТИ XX ВЕКА

(на примере Александрополь-Ленинканского уезда)

____ Резюме ____

____ А. Бояджян ____

До провозглашения советской власти большинство жителей Александропольского уезда составляли сельские жители, а богатое сословие, у которого были собственные земельные участки, в основном занималось земледелием и по своему укладу жизни, бытом почти не отличались от среднего крестьянского сословия.

Часть земельных участков городского имущего сословия обрабатывали их родственники или арендаторы. А они занимались чиновничеством, торговой деятельностью и т.д. Тогда рабочего класса, как такового, еще не было. После провозглашения советской власти в результате проводимой властями активной социально-экономической политики в короткий срок изменились социальный состав и структура населения страны, в том числе и Александропольского уезда. Национальную буржуазию, неимущую, среднюю и имущее крестьянство, купцов и ремесленников заменили рабочие, колхозники и служащие.

Տեղեկություններ հեղինակի մասին

*Բոյաջյան Արտաշէս Գևորգի – պ. գ. թ., ՀՀ ԳԱԱ Շիրակի հայագիտական
հետազոտությունների կենտրոն, Մ. Նալբանդյանի անվան ԳՊԱԲ
աշխարհագրության սմբիոն, E-mail: a.boyardzhan@mail.ru*

---

²⁷ ՀԱԱ ՇՏՄ §.7, գ.7, ց1, թ.105: